

Integrativní vzdělávání žáků v ČR

Úvod

Vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami zaznamenalo v České republice od roku 1990 řadu kvalitativních změn. Výrazně se začaly projevovat integrační snahy jako důsledek nového postoje ke zdravotně postiženým, který vycházel ze zásady, *„že ve všech případech, kde je to možné, musí být zabezpečena výchova a vzdělávání postižených dětí se zdravými vrstevníky v běžných školách. Těm dětem, pro něž takový způsob vzdělávání není vhodný, je určeno speciální školství.“* (Mikušová 1995).

V současné době se v České republice i v zahraničí používá často paralelně k pojmu integrace termín „inkluzie, inkluzivní vzdělávání“. Ve skutečnosti pojem inkluze představuje zcela odlišnou kvalitu a odlišný přístup k žákům. Integraci lze charakterizovat jako možnost dětí a studentů se zdravotním postižením s určitou podporou navštěvovat běžné školy, přičemž tito jedinci jsou chápáni jako specifická skupina s odlišnými vzdělávacími potřebami. Naproti tomu inkluzivní vzdělávání je založeno na požadavku rovnoprávného vzdělávání pro všechny bez ohledu na jejich pohlaví, národnost, rasu, etnický původ, kulturní odlišnosti, ekonomické podmínky, schopnosti a postižení. V rámci postupného procesu přeměny integrace v inkluzi se předpokládá také postupný zánik segregačních institucí školského systému (Vítková a kol. 2004, Lechta 2010).

Je evidentní, že české školství se zcela přirozeně nachází ve fázi integrační a školy hledají cesty, jak podmínky vzdělávání přizpůsobit potřebám žáků se speciálními vzdělávacími potřebami. Za jeden ze základních nástrojů pro přizpůsobení edukačního procesu potřebám těchto žáků je nutno považovat individuální vzdělávací plán, který je součástí podpurných opatření a intervencí směřujících k optimálnímu vzdělávání v běžných třídách.

1 Individuální vzdělávací plán (IVP)

IVP je v podmínkách běžné školy vypracováván pro individuálně integrovaného žáka či studenta se speciálními vzdělávacími potřebami (SVP), jejichž rozsah a závažnost opravňují k zařazení do režimu speciálního vzdělávání. Nezbytnou podmínkou je doporučení a posudek školského poradenského zařízení, tj. pedagogicko-psychologické poradny (PPP) nebo speciálně pedagogického centra (SPC). Jedná se o závazný pracovní dokument, který vzniká na základě spolupráce pedagogů, pracovníka SPC nebo PPP, zákonného zástupce a je-li to možné, i zletilého žáka nebo studenta.

O vzdělávání podle IVP rozhoduje ředitel školy na základě odborného posudku a žádosti zákonného zástupce, zpravidla písemně.

1.1 Význam individuálního vzdělávacího plánu

- Umožňuje žákovi pracovat podle jeho individuálních schopností, vlastním tempem, zohledňuje styl učení se dítěte.
- Stanovuje reálně splnitelné vzdělávací cíle a konkrétní výukové úkoly pro daného konkrétního žáka.
- Odstraňuje obavy učitele z toho, že žák nedosahuje očekávaných výstupů na úrovni stanovené školním vzdělávacím programem. Je východiskem pro individuální vzdělávání i hodnocení.
- Je možné ho na základě zpětné vazby upravovat podle dosahovaných výsledků.
- Do tvorby jeho procesu jsou zapojeni zákonní zástupci, kteří jsou seznámeni s limity a možnostmi žáka. Vedle uplatnění práva na zajištění optimálního průběhu vzdělávání dítěte přebírají rodiče také část zodpovědnosti za vzdělávání.
- Do tvorby IVP je zapojen i zletilý žák, který rovněž přebírá část odpovědnosti. (Zelinková 2001)

1.2 Podklady pro tvorbu IVP

Předpokladem vytvoření kvalitního IVP a jeho úspěšné realizace je shromáždění všech důležitých a se vzděláváním souvisejících informací. Relevantní informace o dítěti získáváme na základě:

- pedagogické diagnostiky učitele
- psychologické a speciálně pedagogické diagnostiky školského poradenského zařízení

Pořadí těchto zdrojů z hlediska časové posloupnosti závisí na konkrétním případě. U žáků 1. stupně základní školy se často projeví speciální vzdělávací potřeby až po nástupu do školy, jiní již nastupují jako jedinci s právem zařazení do režimu speciálního vzdělávání.

1.2.1 Pedagogická diagnostika

Pedagogická diagnostika představuje součást každodenní soustavné práce pedagogů. Jedná se o komplexní proces zaměřený jednak na **obsah vzdělávání**, tj. na zjišťování dosažené úrovně vědomostí, dovedností, návyků a postojů (klíčových kompetencí), jednak na samotný **průběh procesu** výchovy a vzdělávání. Součástí diagnostiky je především zjišťování úrovně jednotlivých psychických funkcí, dále sem patří anamnestické údaje o rodině a dítěti, analýza metodických postupů učitelů, u jedinců se speciálními vzdělávacími potřebami je důležité také získat poznatky o komunikačních schopnostech žáka, jeho sociabilitě a přizpůsobivosti, o jeho emocionální úrovni (Zelinková 2001).

Hlavním nositelem pedagogické diagnostiky konkrétního žáka je třídní učitel, který se opírá o poznatky a informace dalších pedagogů. Pro získání objektivních informací je důležité využívat při diagnostice dostatečně širokou škálu diagnostických metod. Mezi základní metody pedagogické diagnostiky patří především pozorování projevů chování, rozbor školních prací, dotazníky, didaktické testy, rozhovory se žákem, s rodiči, osobní, rodinná a školní anamnéza. Cílem pedagogické diagnostiky je objektivně zjistit, posoudit a vyhodnotit všechny faktory, které osobnost žáka determinují. Informace získané v rámci pedagogické diagnostiky jsou také podkladem pro diagnostiku nebo rediagnostiku školského poradenského zařízení.

1.2.2 Psychologická a speciálně pedagogická diagnostika

Tuto diagnostiku provádí školské poradenské zařízení (ŠPZ) – konkrétně PPP a SPC. Jejich činnost se řídí vyhláškou č. 72/2005 Sb., o poskytování poradenských služeb ve školách a školských poradenských zařízeních, ve znění pozdějších předpisů. Vedle diagnostiky poskytují ŠPZ odbornou intervenci, konzultace, podávají informace, zapůjčují speciální pomůcky a odbornou literaturu.

Výše uvedená vyhláška usiluje mimo jiné o stanovení sféry působení obou typů zařízení. Působnost PPP je definována se zaměřením na diagnostiku nerovnoměrného vývoje v předškolním věku, školní zralosti před zahájením povinné školní docházky, na poskytování poradenských služeb žákům s problémy školní adaptace, s výukovými a výchovnými problémy, s poruchami učení a chování. Naproti tomu činnost SPC je vyhláškou definována jednoznačně ve vztahu k žákům se zdravotním postižením případně zdravotním znevýhodněním. Jednotlivá existující SPC jsou profesně zaměřena na konkrétní druh zdravotního postižení. V případě SPC pro žáky s mentálním postižením dochází v praxi zcela přirozeně k překrývání klientely s PPP, jelikož projevy těžkých poruch učení v kombinaci s podprůměrným intelektem, vadou řeči apod. často snižují školní výkon žáka na úroveň

srovnatelnou s výkonností žáka s lehkým mentálním postižením. Při integraci žáků se zdravotním postižením do běžných škol je činnost SPC klíčová.

Výsledkem psychologické nebo speciálně pedagogické diagnostiky jsou zpráva z vyšetření a doporučení (odborný posudek k integraci žáka se speciálními vzdělávacími potřebami), obsahující návrhy úprav ve vzdělávání žáka. Vyšetření je možné provést pouze na základě písemného souhlasu zákonného zástupce a tzv. informovaného souhlasu. Současně zpráva z vyšetření ve ŠPZ je základní podmínkou pro povolení vzdělávání podle IVP. Zprávu a odborný posudek k integraci žáka se SVP poskytuje ŠPZ zákonnému zástupci, který ji následně sám poskytne škole, případně ŠPZ může poskytnout zprávu škole s písemným souhlasem zákonného zástupce.

Orientace ve zprávě z psychologického a speciálně pedagogického vyšetření

V praxi mají tyto zprávy často různorodou podobu. Někdy je rodičům a následně škole předána jedna zpráva obsahující záznam z psychologického i speciálně pedagogického vyšetření a následuje společný závěr. Jindy jsou předkládány dvě oddělené zprávy.

Vyšetření, které zpravidla iniciuje škola nebo rodiče v případě výskytu obtíží při vzdělávání, je zaměřeno na posouzení:

- kognitivních schopností
- osobnostních předpokladů ve vztahu ke vzdělávání
- percepčně motorických a řečových schopností
- školní výkonnost

Důležitými údaji v **úvodu zprávy** z vyšetření jsou informace z dosavadní školní anamnézy (věk, předškolní vzdělávání, aktuální škola-třída-ročník, rok školní docházky, který ročník byl opakován...) a údaje o průběhu a výsledcích dosud poskytnutých poradenských služeb, především stručně výsledky předcházející diagnostiky. V některých případech jsou citovány závěry lékařských zpráv, které předložili rodiče, je-li to relevantní ve vztahu ke vzdělávání (tělesné postižení, smyslové, žák s více vadami, autismem, sy ADD, sy ADHD ...)

V hlavní části zprávy je popis průběhu vyšetření a dílčí výsledky jednotlivých zkoušek a pozorování. Pro tvorbu IVP je zásadní diagnostika kognitivních předpokladů. Ve zprávě z psychologického vyšetření uvádí psycholog aktuální úroveň **rozumových schopností** rozlišenou na **verbální a neverbální** složku, následně se teprve vyjadřuje k celkové úrovni rozumových schopností, kterou zpravidla vyjadřuje zařazením do určitého pásma /viz Gaussova křivka: pásmo nadprůměru (mírný až značný), průměr, mírný podprůměr, hluboký podprůměr (subnorma – hraniční pásmo), mentální retardace (lehká, středně těžká, těžká, hluboká)/. SVP mohou mít svou příčinu v nerovnoměrném vývoji verbální a neverbální složky inteligence při celkové úrovni rozumových schopností v pásmu normy. Verbální složka ovlivňuje úspěšnost plnění úkolů spojených s řečí, což je převaha školních úkolů – dítě pak nemůže plně využít svůj skutečný rozumový potenciál. Porucha neverbální (názorové) složky postihuje schopnost orientace v prostoru, v ploše, plnění úkolů

podle nákresu – plánu, plnění úkolů vyžadujících určitou úroveň vnímání a motorických funkcí. Předmětem speciálně pedagogické diagnostiky je posouzení aktuální školní výkonnosti, především úroveň čtení, psaní, pravopisu, výkonnost v matematice včetně řešení praktických slovních úloh a případně výkonnost v dalších předmětech. Školní výkonnost je porovnávána s kognitivními předpoklady s cílem stanovení další vzdělávací perspektivy.

V oblasti sledování percepčně motorických a řečových schopností nám zpráva z vyšetření poskytuje následující informace (v závislosti na důvodu vyšetření – druhu zdravotního postižení):

- úroveň motoriky - hrubá a jemná motorika, motorika mluvidel (artikulace), oční pohyby, grafomotorika (pohyby při psaní, kresba), koordinace pohybů, senzomotorika (spojení smyslového vnímání a pohybu)
- percepce – zraková, sluchová, hmatová, pohybová, vestibulární
- komunikace – verbální (čtení, psaní, porozumění textu, mluva, slovní zásoba, výslovnost, gramatika mluveného projevu, tempo a plynulost řeči, modulace řeči), neverbální
- lateralita – praváctví, leváctví, souhlasná - zkřížená, nevyhraněná, ambidextrie (obourukost)
- orientace v čase, prostorová orientace, pravolevá orientace

V závěrečné části zprávy zpravidla označené jako **Závěry a doporučení** jsou shrnuty celkové souhrnné výsledky a stručná doporučení ke způsobu a průběhu dalšího vzdělávání. Je-li žákovi doporučeno vzdělávání podle IVP, pak je přílohou vyšetření také doporučení, které popisuje konkrétně žákovi vzdělávací potřeby a navrhuje úpravy ve vzdělávání žáka – pro které předměty má být vypracován IVP a podle jakého vzdělávacího dokumentu, formy a metody práce se žákem, opatření v ostatních předmětech, způsob hodnocení, použití speciálních pomůcek a učebnic, další podpůrná opatření.

Výstupy z psychologické a speciálně pedagogické diagnostiky.

Analýza konkrétních anonymních příkladů za využití projekční techniky.

1.3 Tvorba IVP

Na tvorbě IVP by se měli podílet všichni pedagogové, kteří se žákem pracují. Je vypracován pro vzdělávací oblasti, v nichž se projevuje negativní dopad zdravotního postižení. Vedle vyučovacích předmětů se dotýká i chování a postojů žáka, jeho začlenění do kolektivu, emocionálního prožívání. IVP by měl být vypracován nejdéle do 1 měsíce po zjištění speciálních vzdělávacích potřeb žáka nebo po jeho nástupu do školy, vypracovává ho učitel daného předmětu.

IVP vychází ze školního vzdělávacího programu, který je upravován v souladu se skutečnými možnostmi integrovaného žáka. V opodstatněných případech může IVP zahrnovat i učivo nižších postupných ročníků nebo ředitel školy může ze závažných důvodů žáka z některého předmětu uvolnit, přičemž stanoví náhradní způsob vzdělávání v době vyučování tohoto předmětu. Do učebního plánu integrovaného žáka je třeba začlenit vybrané předměty speciálně pedagogické péče odpovídající druhu postižení. Těmto předmětům je věnována samostatná část přednášky. Při tvorbě IVP je nutné zohlednit především vybavení žáka nezbytnými klíčovými kompetencemi v budoucím praktickém, profesním a občanském životě.

Do procesu tvorby a následně i realizace jsou zapojeni na základě ustanovení vyhlášky č. 72/2005 Sb. pracovníci ŠPZ:

V příloze č. 1 této vyhlášky je mezi standardními činnostmi PPP uvedeno „Poskytování odborných konzultací pedagogickým pracovníkům základních a středních škol v souvislosti s integrací žáků se zdravotním postižením a s vytvářením a naplňováním individuálních vzdělávacích plánů pro tyto žáky.“

V příloze č. 2 se jako standardní společné činnosti všech SPC uvádí „Pomoc při integraci žáků se zdravotním postižením do mateřských, základních a středních škol, instruktáž a úprava prostředí.“ a „Zpracování návrhů individuálních vzdělávacích plánů.“

Obsah IVP

je vymezen v § 6 vyhlášky č. 73/2005Sb., o vzdělávání dětí, žáků a studentů se speciálními vzdělávacími potřebami a dětí, žáků a studentů mimořádně nadaných, v platném znění:

- a) údaje o obsahu, rozsahu, průběhu a způsobu poskytování individuální speciálně pedagogické nebo psychologické péče žákovi včetně zdůvodnění,
- b) údaje o cíli vzdělávání žáka, časové a obsahové rozvržení učiva, včetně případného prodloužení délky středního nebo vyššího odborného vzdělávání, volbu pedagogických postupů, způsob zadávání a plnění úkolů, způsob hodnocení, úpravu konání závěrečných zkoušek, maturitních zkoušek nebo absolutoria,
- c) vyjádření potřeby dalšího pedagogického pracovníka nebo další osoby podílející se na práci se žákem a její rozsah; u žáka střední školy se sluchovým postižením a studenta vyšší odborné školy se sluchovým postižením se uvede potřebnost nezbytných tlumočnických služeb a jejich rozsah, případně další úprava organizace vzdělávání,

d)

seznam kompenzačních, rehabilitačních a učebních pomůcek, speciálních učebnic a didaktických materiálů nezbytných pro výuku žáka nebo pro konání příslušných zkoušek,

e)

jmenovité určení pedagogického pracovníka školského poradenského zařízení, se kterým bude škola spolupracovat při zajišťování speciálních vzdělávacích potřeb žáka,

f)

předpokládanou potřebu navýšení finančních prostředků nad rámec prostředků státního rozpočtu poskytovaných podle zvláštního právního předpisu⁹⁾, kterou se stanoví členění krajských normativů, ukazatele rozhodné pro jejich stanovení, jednotky výkonu pro jednotlivé krajské normativy, vztah mezi ukazateli a jednotkami výkonu, ukazatele pro výpočet minimální úrovně krajských normativů a zásady pro zvýšení krajských normativů (vyhláška o krajských normativěch).,

g)

závěry speciálně pedagogických, popřípadě psychologických vyšetření.

Příklady konkrétních anonymních IVP

Analýza praktického studijního materiálu za využití projekční techniky

1.4 Realizace IVP

Výuka podle IVP představuje přechod od nahodilých, intuitivních výuk k plánovanému, promyšlenému vzdělávání žáků se SVP v podmínkách běžných škol. IVP není neměnný, v případě potřeby je dokonce nutné ho i v průběhu školního roku přizpůsobit aktuální situaci – např. při pomalejším postupu plnění, nežli se předpokládalo.

Dodržování postupů a opatření stanovených IVP by mělo být podle vyhlášky č. 73/2005 Sb. dvakrát ročně vyhodnocováno ŠPZ. Základní metodou pro vyhodnocení dodržování IVP by měl být následek pracovníka ŠPZ ve výuce integrovaného žáka, rozbor výsledků jeho práce, konzultace s pedagogem, případně následné kontrolní vyšetření školní výkonnosti.

Realizace IVP nemusí být úspěšná v těchto případech:

- je-li IVP vypracován pouze formálně, bez skutečné aktivní účasti zainteresovaných stran
- rodiče se školou nespolupracují, žádají pouze úlevy, nepodílejí se na domácí přípravě
- IVP je vypracován správně, ale někteří učitelé nedodržují při práci se žákem opatření uvedená v IVP (Jucovičová a kol. 2009)

Za tvorbu i realizaci IVP odpovídá ředitel školy. (z. 561/2004 Sb., § 18)

2 Předměty speciálně pedagogické péče

Základní právní předpisy, jimiž se řídí vzdělávání žáků se SVP, byly již zmíněny – jedná se o školský zákon (561/2004 Sb.), vyhlášku č. 72/2005 (o poradenských službách) a vyhlášku č. 73/2005 Sb. (o vzdělávání žáků se SVP).

Dalším základním dokumentem je pak RVP ZV, část D, kapitola 8 „Vzdělávání žáků se speciálními vzdělávacími potřebami“. Kromě jiného je zde uvedena potřeba zařadit do ŠVP předměty speciálně pedagogické péče odpovídající SVP žáků podle zdravotního postižení nebo znevýhodnění. Jedná se zejména o logopedickou péči, řečovou výchovu, znakový jazyk, alternativní a augmentativní komunikaci, prostorovou orientaci a samostatný pohyb zrakově postižených, zrakovou stimulaci, práci s optickými pomůckami, Braillovo písmo, zdravotní TV, nácvik komunikačních a sociálních dovedností. Dále školy v současné době zařazují i nové, netradiční formy speciálně pedagogické terapie - bazální stimulaci u žáků s mentálním postižením a více vadami (pedagogicko- ošetřovatelská metoda), canisterapii, hipoterapii, instrumentální obohacení R. Feuersteina a další.

Ředitel školy, která integruje žáky se zdravotním postižením, má možnost zajistit podle žákových potřeb tradiční formy předmětů speciálně pedagogické péče buď za pomoci vlastního školského poradenského pracoviště (školní speciální pedagog s odpovídajícími znalostmi a praxí v reedukaci žáků s daným zdravotním postižením) nebo musí zajistit pravidelnou edukaci a reedukaci v příslušném SPC. Další cestou je DVPP stávajících pedagogů školy.

Náměty a úkoly pro samostudium

1. Sestavte v souladu s vyhláškou č.73/2005 Sb. vlastní osnovu IVP.
2. Vyhledejte v různých zdrojích bližší informace o předmětech speciálně pedagogické péče a získejte informace o možnostech DVPP v rámci této problematiky.

Doplňující otázky

1. Jsou v současné době vytvořeny vhodné podmínky pro realizaci masivní integrace žáků se speciálními vzdělávacími potřebami v běžných školách?
2. Máte vlastní zkušenost s integrací a tvorbou IVP? S jakými konkrétními problémy jste se při tvorbě a realizaci IVP setkali?
3. Jakým způsobem pracujete s informacemi získanými v rámci vlastní pedagogické diagnostiky ve vztahu k průběžným úpravám IVP?
4. Jaké máte zkušenosti při spolupráci se ŠPZ? Jsou výstupy z psychologické a speciálně pedagogické diagnostiky vašich žáků či studentů dostatečně podrobné a srozumitelné? Mají z různých ŠPZ stejnou strukturu a úroveň? Obsahují návrhy pro vypracování IVP v souladu s platnými předpisy?

5. Dostačuje kapacita pracovníků ŠPZ ve vztahu k jejich povinnostem v rámci integrace žáků?
6. Potřebují v některých případech vzdělávání podle IVP žáci zařazení do speciálních škol?

Přehled použité a doporučené literatury

JUCOVIČOVÁ, D. a kol. *Individuální vzdělávací plán pro žáky se speciálními vzdělávacími potřebami*. Praha: Nakladatelství D+H, 2009. ISBN 978-80-87295-00-7

LECHTA, V. (ed.) *Základy inkluzivní pedagogiky*. Praha: PORTÁL, 2010. ISBN 978-80-7367-679-7

MERTIN, V.; KUCHARSKÁ, A. a kol. *Integrace žáků se specifickými poruchami učení – od stanovení diagnostických kritérií k poskytování péče potřebným žákům*. Praha: IPPP ČR, 2007. ISBN 978-80-86856-40-7

MIKUŠOVÁ, M. Integrace dětí a mládeže se zdravotním postižením do běžného vzdělávacího systému. In JESENSKY, J. (ed.) *Kontrapunktů integrace zdravotně postižených*. Praha: KAROLINUM, 1995, s. 27 – 33. ISBN 80-7184-030-0

NOVÁKOVÁ, Z. Integrace, inkluze, „Škola pro všechny“. In VÍTKOVÁ, M. (ed.) *Integrativní speciální pedagogika. Integrace školní a sociální*. 2. rozšířené vydání. Brno: PAIDO, 2004. ISBN 80-7315-071-9

VOSMIK, M.; BĚLOHLÁVKOVÁ, L. *Žáci s poruchou autistického spektra v běžné škole*. Praha: PORTÁL, 2010. ISBN 978-80-7367-687-2

ZELINKOVÁ, O. *Pedagogická diagnostika a individuální vzdělávací program*. Praha: PORTÁL, 2001. ISBN 80-7178-544-X

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání

Zákon č. 561/2004 Sb. o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon), ve znění zákona č. 49/2009 Sb.

Vyhláška č. 72/2005 Sb., o poskytování poradenských služeb ve školách a školských poradenských zařízeních, ve znění vyhlášky č. 116/2011 Sb.

Vyhláška č. 73/2005 Sb., o vzdělávání dětí, žáků a studentů se speciálními vzdělávacími potřebami a dětí, žáků a studentů mimořádně nadaných, ve znění vyhlášky č. 147/2011 Sb